

Ponovo u zapadnoj Bosni i na velikom pohodu ka Srbiji

***P**o povratku iz Dalmacije Prva proleterska se duže zadržava u srednjoj Bosni gde, zajedno sa ostalim brigadama Divizije, vrši napade na jaki neprijateljski garnizon u Travniku i štiti Jajce u kome se krajem novembra održava istorijsko zasjedanje AVNOJ-a i proklamuje nova federativna država. Ni nove ofanzivne operacije neprijatelja, u novembru i decembru, nisu mimoišle Prvu proletersku: njeni bataljoni vode oštre borbe oko Duvna, Šujice, Travnika, Jajca, Kotor-Varoša i Mrkonjić-Grada braneći slobodnu teritoriju. Njihove proređene redove popunili su borci iz Dalmacije i Bosne, a januara 1944. u njen sastav stiže velika popuna Crnogoraca iz Prve prekomorske brigade.*

U Drvarskoj operaciji, za vreme nemačkog desanta, Prva proleterska je odigrala značajnu ulogu. U teškim odbrambenim borbama kod Mliništa ona odoleva nemačkim napadima, sprečivši da se kraci obruča spoje pre nego je uzanim koridorom prošao Tito sa Vrhovnim štabom, AVNOJ-em, vojnim misijama. Na Kupreškom polju rastao se Vrhovni komandant od svoje Prve proleterske sa kojom je prošao teške i nezaboravne ratničke dane - od onog decembarskog jutra u Rudom kada je stajao pred njenim prvim strojem do ove junske noći kada je odleteo za Italiju sa improvizovanog aerodroma koji su obezbeđivali borci Prve proleterske. U tom dvoipogodišnjem periodu bio je Tito često sa Brigadom, kretao se u njenom stroju, izdavao naređenja njoj i njenim bataljonima, pratio sa bliske osmatračnice njene borbe, radovao se njenim uspesima i tugovao zbog njenih gubitaka.

Put koji je zatim, u toku juna i jula, doveo Brigadu od Vitoroga do Pljevalja bio je veoma naporan: danju je vodila borbe, teške, iscrpljujuće, na visovima i padinama Vraniće, Zeca, Bitovnje, kod Trnova i na Jahorini, a noću marševala, izvlačila se iz obruča i veštim manevrima menjala pravce kretanja da bi konačno, po treći put, stigla u Sandžak gde su je čekali novi, značajni zadaci - prodor u Srbiju.

6. oktobar. Poslije dvadeset dana vratili smo se iz Dalmacije u Eminovo Selo kod Duvna. Na Mosoru smo vodili borbe s Nijemcima dva dana. Posljednja dva dana bili smo na položajima oko sela Kamen-skog blizu Ariana.

Danas je stigao i prvi vod. Imali su puno teškoća oko izvlačenja artiljerije. I naša haubica prešla je Dinaru.

Opet su omladinci svi zajedno. Ovih deset dana kako smo razdvojeni izgleda nam cijela vječnost. Izljubili smo se i priredili veselje.

Ponijeli smo najljepše uspomene iz su-sreta s narodom junačke Dalmacije i nje-nim borcima.

Luka Božović

Dušan Vujošević, rođen 1912. godine, Berane-Ivangrad; trgovac; član KPJ od 1942. Stupio u NOB jula 1941. Poginuo septembra 1943. u Budimlijama kod Rudog. Narodni heroj.

Bozo Božović, rođen 1911. godine, Rogami, Podgorica-Titograd; činovnik; član KPJ od 1941. Stupio u NOB jula 1941. godine. General-pukovnik u penziji. Narodni heroj.

si:3 i x-i(CljRia)E
god.

6. 11. 1943. godine. Komandant brigade.

- a) I bat. biće brigadna prethodnica i po dolasku na gore navedenu prostoriju smestiće se u severnom delu Eminova Sela.
- b) III bat. smestiće se u zapadnom delu Eminova Sela i u selu Buhovu.
- c) IV bat., brigadna intendatura i sanitet smestiće se na prostoru sela Mokronoge.
- d) VI bat. smestiće se na prostoru Bakovićev mlin i biće brigadna zaštitnica.
- e) Tehnička četa i štab brigade snjesiće se u šumici severno od Eminova Sela.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

•>>

Komandant brigade,

< ? - : • - a

Štab I proletbrigade

14-X-1943 god.

Br. 545

Štabovima bataljona i komandama jedinica

I) Treća krajiška brigada u toku prošle noći stigla je na prostoriju sela Mokronoge - Eminovo Selo i večeras vrši napad na Duvno.

II) Naša brigada danas u 19 časova izvršiće dalji pokret pravcem s. Ravno-Mokronoge i Eminovo Selo. Red kretanja i raspored jedinica na novoj prostoriji biće sledeći:

- a) I bat. biće brigadna prethodnica i po dolasku na gore navedenu prostoriju smestiće se u severnom delu Eminova Sela.
- b) III bat. smestiće se u zapadnom delu Eminova Sela i u selu Buhovu.
- c) IV bat., brigadna intendatura i sanitet smestiće se na prostoru sela Mokronoge.
- d) VI bat. smestiće se na prostoru Bakovićev mlin i biće brigadna zaštitnica.
- e) Tehnička četa i Štab Brigade smestiće se u šumici severno od Eminova Sela.

Pošto je teren kojim prolazimo go (bez šume), to nastojati da se ljudstvo i stoka razmeste u toku noći tako da se ne bi u toku sutrašnjega dana primetili.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

MP

Komandant brigade,

B. Božović

P. S. Pošaljite odmah redovan izveštaj o naoružanju.

Bataljoni Prve proleterske imali su težak zadatak da oslobode Travnik: Milutin Vujović Vu-jaklija, politički komesar, i Dušan Karič, komandir 2. čete Četvrtog bataljona, u okolini Travnika, oktobar 1943. godine.

Koča Popović, Šterju Atanasov »Viktor« (Bugarin, I) i Pavle Savić (slika desno) u okolini Bugojna, oktobar 1943. godine.

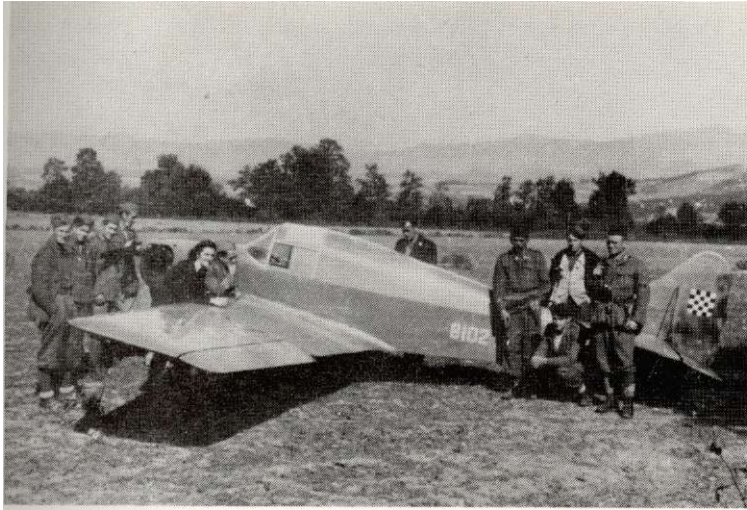

Oдавно se u Bugojnu nije čula gromkija pesma od onoga septembarskog dana 1943. godine, kada su jedinice prodefilovale oslobođenim gradom (slika gore).

U slobodnim aktivnostima borci su često uvežbavali pesme i igre iz svih krajeva Jugoslavije. U oslobođenom Bugojnu u septembru 1943. godine po celom gradu plelo se partizansko kolo.

U toku oktobra i novembra 1943. godine, na oslobođenu teritoriju kod Bugojna sletela su dva aviona iz sastava ratnog vazduhoplovstva NDH. U polju kod Bugojna snimljeni su oko aviona (slika gore, levo) Vera Zogović, Vaso Jovanović, Miloje Milojević i borci koji su obezbeđivali letelice. Mehanizovana četa (gore, desno) Prve proleterske divizije, posle povratka iz Dalmacije; oktobar 1943. godine.

Protivkolska četa (desno) po povratku iz Dalmacije u okolini Bugojna sredinom oktobra 1943. godine.

Borci i starešine Prve proleterske divizije u okolini oslobođenog Bugojna oktobra 1943. godine(dole).

Krajem mjeseca oktobra 1943. godine okupili su se borci Osme dalmatinske brigade u mjestancu Marini, nedaleko od Splita, nakon povratka sa otoka Brača. Tu smo se osvježili na još uvijek toplom Jadranu, pred dugi put ka Prvoj proleterskoj. Naš prvi zadatak je selo Visoka. Tu smo malo odahnuli, doručkovali, postrojili se, a starješina nam poče govoriti o proleterskim jedinicama, njihovom značaju i ulozi u narodnooslobodilačkoj borbi. Završavajući izlaganje, on odmjeri pogledom stroj i obrati nam se: »Eto, drugovi i drugarice, a sada tko želi da se bori u Prvoj proleterskoj neka digne ruku.« Borci se nisu mnogo dvoumili. Despenić, Jurković, Berović i ja našli smo se u stroju jedan pored drugoga. Izmijenili smo poglede, podigli smo ruke. I većina drugih boraca je to učinila. »Ali, ne mogu, drugovi, svi u proletere« – opominje nas komandant. Od dobrovoljaca izdvojio je nas oko 120 mlađih i one za koje je bio siguran da će uspješno podnositi teškoće marševanja do slavnih jedinica Prve proleterske divizije.

Ante Pender

Ponedjeljak, 1. novembar - Položaj - Injići. Određen sam da kao delegat prisustvujem prvoj partijskoj konferenciji 1. proleterske divizije. Pored mene delegirana su po dva druga iz svake ćelije, bataljonski biro i komandant Bataljona.

U Bugojno smo stigli juče posle podne.

Na trgu su parole. Izlepljeni su i proglašeni CK KPJ povodom godišnjice oktobarske revolucije. Govori se o sazrelim uslovima za udaranje temelja novom, demokratskom federativnom uređenju Jugoslavije. Nećemo kralja ni monarhiju, jer su se pred licem naroda pokazali kao izdajnici. Zemlju ćemo uređivati kako narod želi...

Tu je i karta Jugoslavije na kojoj je crvenom bojom obeležena slobodna teritorija. Gotovo polovina Jugoslavije. Okupatorske i kvilinske snage obeležene su crnom bojom, a ilegalne grupe otpora tačkicama. Pogled se zaustavlja na Beogradu, Ljubljani, Zagrebu, Skoplju i Cetinju.

Konferencija je počela uveče u Domu. Pored delegata, konferenciji prisustvuju i drugovi Beve i Crni, članovi CK KPJ.

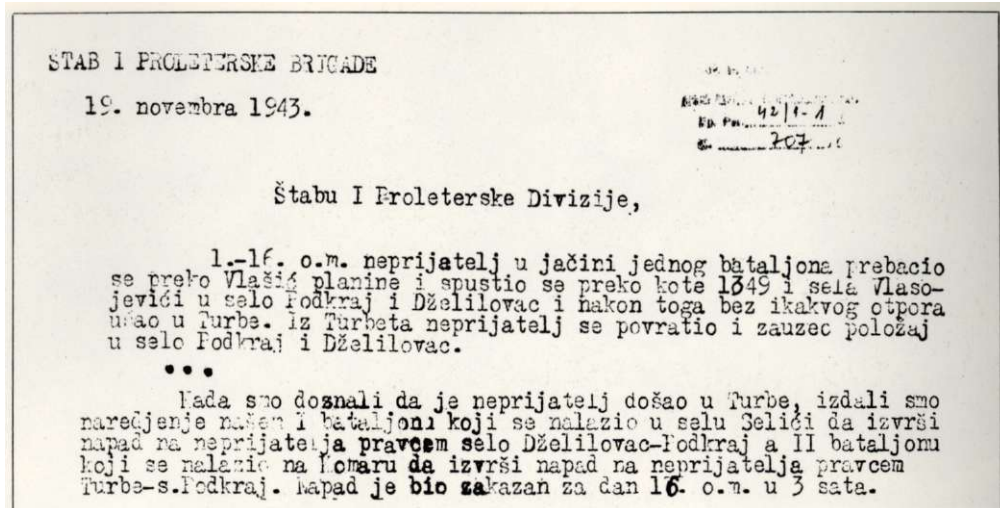
Dnevni red:

1. Politička situacija u svetu i kod nas i zadaci naše partijske organizacije. Referat Mijalka Todorovića Plavog.

2. O većoj ubojnosti naše divizije. Referat Koče Popovića.

3. Organizaciono stanje partijske organizacije. Referat Dušana Koraća...

Milosav Bojić
(Iz ratnog dnevnika)

Štab I proleterske brigade
19. novembra 1943.

Štabu I proleterske divizije,

16. o. m. neprijatelj u jačini jednog bataljona prebacio se preko Vlašić-planine i spustio se preko kote 1349 i sela Vlasojevići u selo Podkraj i Dželilovac i nakon toga bez ikakvog otpora ušao u Turbe. Iz Turbeta neprijatelj se povratio i zauzeo položaj u selu Podkraj i Dželilovac.

Kada smo doznali da je neprijatelj došao u Turbe, izdali smo naređenje našem I bataljonu koji se nalazio u selu Selići da izvrši napad na neprijatelja pravcem selo Dželilovac-Podkraj, a II bataljonu koji se nalazio na Komaru da izvrši napad na neprijatelja pravcem Turbe-s. Podkraj. Napad je bio zakazan za dan 16. o. m. u 3 sata.

Istog dana oko 5 sati ujutru, naši bataljoni prihvatili su borbu sa neprijateljem koji se nalazio jedino na liniji Dželilovac-Podkraj, dok u Turbetu i Varošluku neprijatelja nije bilo.

Neprijatelj na položajima Podkraj-Dželilovac bio je potpuno ugrožen od naših bataljona, ali je oko 9 sati od Travnika dobio pojačanje u jačini jednog bataljona i 4 tenka i 3 borna kola, tako da je naš II bataljon koji je nastupao severno od ceste ka selu Podkraj bio ugrožen i bio prisiljen da se povlači severozapadno od sela Varošluka, dok je I bataljon i dalje vodio upornu borbu sa neprijateljem u Dželilovcu i Podkraju, tako da se neprijatelj oko 14 časova povukao i spojio sa neprijateljskom kolonom koja je iz Travnika došla u Turbe. Nakon toga neprijatelj sa svim snagama uputio cestom Turbe-Komar i došao do u visinu sela Donja Trebeuša, gde ga je dočekao naš III bataljon. Posle toga neprijatelj se povukao pravcem Bešlije-Belobučje-Pulac-Zlokići ka Travniku.

3. Naši gubici u ovoj borbi bili su: 2 poginula i 11 ranjenih. Neprijateljski gubici bili su prema dobijenim obaveštenjima 28 mrtvih i veći broj ranjenih. Plena nije bilo.

4. Protivkolski top 37 mm nalazio se na Crkvini (cesta Turbe-Komar) i kada je neprijatelj 15. o. m. bez otpora ušao u Turbe bila je od neprijatelja iznenađena i topovska posada, tako da je top morala ostaviti jer joj je neprijatelj bio došao u neposrednu blizinu.

U blizini topa 37 mm nalazio se i protivkolski top od 50 mm, pa je posluga topova pri povlačenju donela odluku da spase ovaj drugi, što je i učinila. Napominjemo da top od 37 mm nije imao jednog točka (bio je upućen na popravku u Jajce), te je i to uveliko omelo da se ovaj top ne izvuče. Oba topa bila su pod komandom VII krajiške brigade.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

V. d. politkomesara,

MP

Komandant - potpukovnik,
Božović

Slušaoci Oficirske škole pri Vrhovnom štabu. Škola se, od septembra do oktobra 1943. nalazila u Jajcu. Među slušaocima je bila i grupa boraca Prve proleterske brigade (slika gore).

Grupa proletera u oslobođenom Bugojnu (desno), oktobra 1943. godine. Sleva nadesno: Momčilo Vučeković, Jovan Vujošević, Vlado Sekulić, Bozo Prlja, Marko Vuletić.

Prateća četa Prvog bataljona (dole), oktobra 1943. godine, pre napada na Turbe.

Vrhovni komandant NOV/ Tito i Koča Popović, komandant Prve proleterske divizije, u Jajcu, septembar 1943. godine.

U vreme Drugog zasedanja AVNOJ-a u Domu kulture u Jajcu i okolini grada održavale su se priredbe, koncerti, pozorišne predstave i druge kulturne manifestacije za delegate, narod i borce. Na slici: pozorišna grupa Prve brigade izvodi splet narodnih igara Jugoslavije.

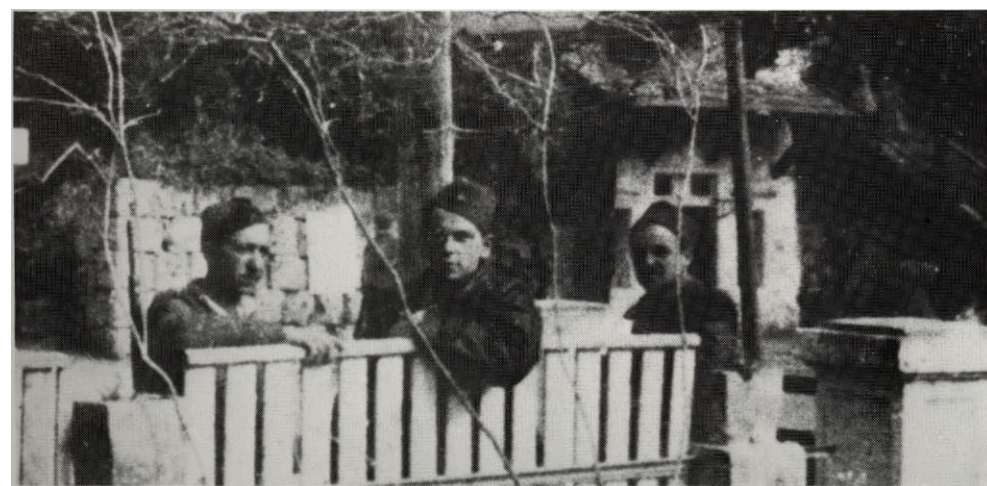

Narodni zbor u Bugojnu (gore), početkom novembra 1943. godine. Govori Mijalko Todorović Plavi.

Na slikama dole: panorama Jajca (ratni snimak) i borci Minerskog voda: Miloje Beljinac, Rudi Krajina i Milivoj Katić, na mostu iznad Plive, 29. novembar 1943. godine.

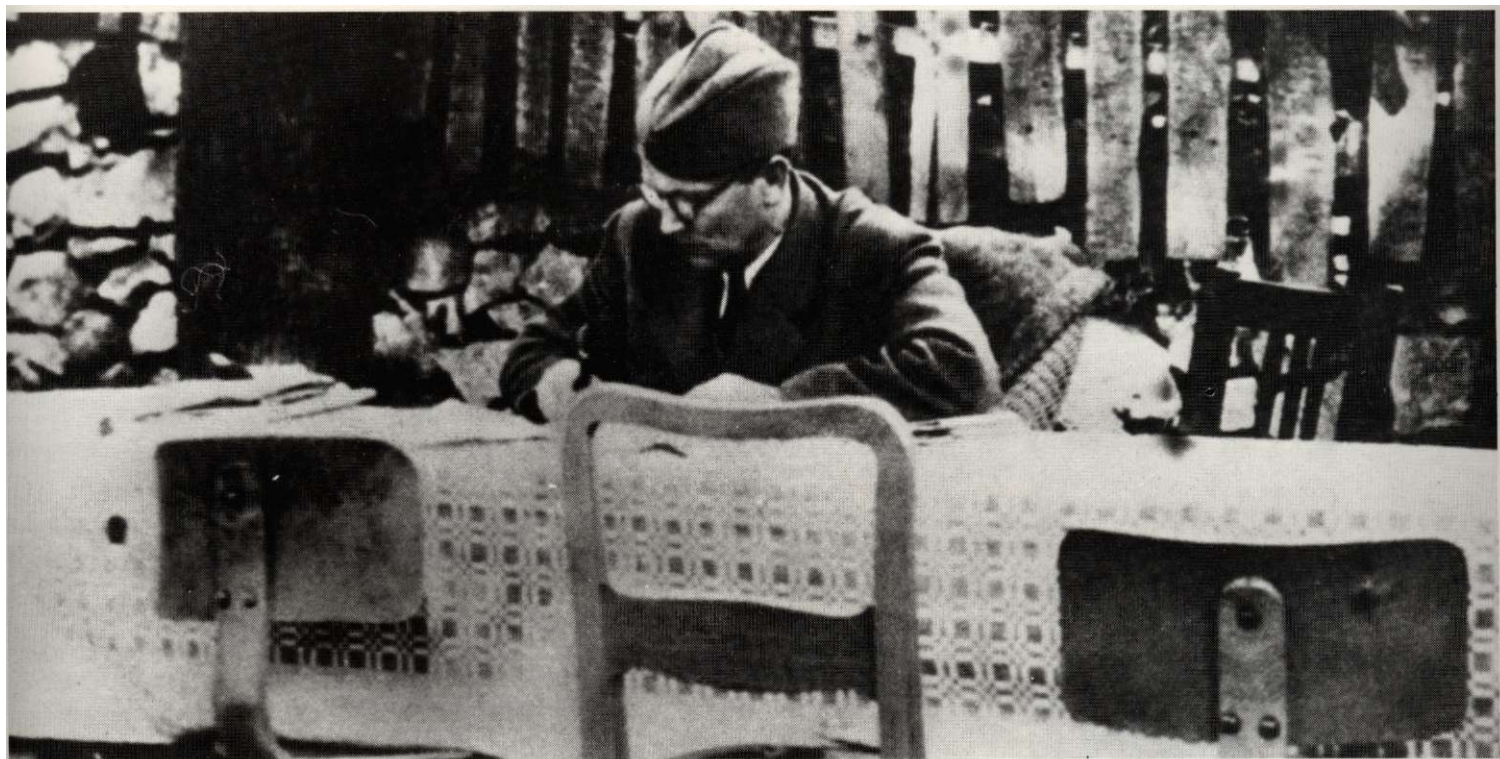
Dvadeset devetog novembra oko 17 časova došao je svečani trenutak. Naš hor je pesmama »Hej, Sloveni« i »Internacionalom« obeležio početak Drugog zasedanja Avnoja u zgradi Doma kulture, u kojoj se danas nalazi muzej. Sutradan, 30. novembra uveče, izvedena je centralna priredba. Dvorana je bila prepuna. U prvom redu sedeli su drug Tito i ostali rukovodioci. Na programu je bio Nušićev »Narodni poslanik«, zatim naše folklorne igre i ritmičke vežbe s puškom, koje su izvodili borci Kragujevačkog bataljona. Delegati su toplo pozdravili sve naše tačke. Oba dana svim članovima hora bilo je omogućeno da prisustvuju ovom istorijskom zasedanju, a mi veću nagradu za naš trud nismo mogli ni da zaželimo.

U sećanju mi je ostao jedan događaj koji se odigrao na pozornici prilikom izvođenja ritmičkih vežbi koje je pripremio Ljubiša Veselinović. Vežbe su izvođene s praznim puškama. Da ne bi došlo do nesmotrenosti, pa i nesreće, vršen je pojedinačan pregled pre svake probe, pa i na priredbi. Pri samom nastupu jedan borac je bio zaostao, utrčao je u poslednjem trenutku, zgrabio prvu pušku pored zida i stao u stroj. U brzini je zaboravio da prokontroliše da li je puška ispražnjena.

U toku ritmičkih vežbi trebalo je da izvođači u jednom trenutku kleknu i simbolično pucaju jedan na drugog. I kada je taj trenutak došao, začuo se pravi pucanj. Metak je probio plečku jednog borca i zabio se u tavanicu iznad balkona u dnu dvorane. Niko nije ozbiljno shvatio pucanj, jer su svi mislili da je tako predviđeno. Ranjeni borac je uspeo, krajnje se naprežući, da skoro nezapaženo napusti binu. Ljubiša Veselinović je samo zastao preneražen, a zatim nešto ubrzanim ritmom nastavio da broji takt, sve dok se vežba nije završila. Poslanici su oduševljeno tapšali i niko nije primetio šta se dogodilo na pozornici. Jedino su Koča Popović i Mijalko Todorović Plavi, koji su sedeli u prvom redu, nedaleko od druga Tita, ustali i otišli iza pozornice da vide šta se desilo. Najverovatnije, neko je od stražara, koji je bio na obezbeđenju ispred zgrade, posle smene otišao iza pozornice i svoju punu pušku ostavio pored onih »pozorišnih«.

Mika Haravan-Šuca

Drug Tito piše govor za Drugo zasedanje AVNOJ-a 1943. godine, u Jajcu.

Hor Prve proleterske brigade pevao je himnu »Hej Sloveni« i Internacionalu na Drugom zasedanju AVNOJ-a, 29. novembra 1943. godine, u Jajcu. Iz Brigade je bilo delegata, boraca koji su prisustvovali i onih koji su vršili obezbeđenje zgrade.

Jajce: slapovi Plive i stara tvrđava.

15.XII 1943:	
LJUDSTVO:	Na licu, ukupno 1789 boraca (1656 mušk. i 133 ž.) Po spisku 1960 boraca (1817 mušk. i 143 ž.)
NAORUŽANJE:	1060 pušaka 25 lakih mitraljeza 19 teških mitraljeza 93 puškomitraljeza 32 strojnice 6 teških bacača 1 srednji bacač (60 mm) 190 revolvera
NAPOMENA:	U sastavu Prve proleterske brigade nalazi se italijanski partizanski bataljon "Garibaldi" (od početka oktobra 1943. do kraja oktobra 1944. kada je ušao u italijansku brigadu "Italija").*

15. XII 1943:

Ljudstvo:

Na licu, ukupno 1789 boraca
(1656 mušk. i 133 ž.)

Po spisku 1960 boraca (1817
mušk. i 143 ž.)

Naoružanje:

1060 pušaka
25 lakih mitraljeza
19 teških mitraljeza
93 puškomitraljeza
32 strojnice
6 teških bacača
1 srednji bacač (60 mm)
190 revolvera

Napomena: U sastavu Prve proleterske brigade nalazi se italijanski partizanski bataljon »Garibaldi« (od početka oktobra 1943. do kraja oktobra 1944. kada je ušao u italijansku brigadu »Italija«).*

Štab I proletbrigade

Br. 639

2. decembra 1943.

Štabu Prve proleterske divizije

Zadatak:

Po naređenju Štaba Divizije od 29. XI. t. g. naša brigada dobila je zadatak da u sklopu operacija za likvidaciju neprijateljskog garnizona u Travniku, napadne na Travnik duž komunikacija Turbe–Travnik, sa zonom širenja desno selo Pulac-kota 1023-Vučije Jame-selo Bojna-Travnik; levo duž padina Vlašić-planine. Glavni cilj naše brigade u ovom zadatku bio je likvidacija kasarne, a potom ostalih uporišta u gradu.

Odluka:

U cilju izvršenja gore navedenog zadatka raspored bataljona naše brigade bio je sledeći:

a) III bataljon dobio je zadatak da napada pravcem Vučije Jame-s. Zlokići-s. Bojna, sa ciljem da na tom pravcu likvidira neprijateljska uporišta i da izvrši upad u sam grad te da se nakon toga orijentiše i vrši napad sa istočne strane na kasarne.

b) II bataljon dobio je zadatak da napadne pravcem s. Bačvice-Miškića brdo-s. Pirota i da nakon likvidacije neprijateljskih uporišta na tome pravcu izvrši direktan napad na kasarne sa jugozapadne strane.

c) I bataljon dobio je zadatak da vrši direktan napad na kasarnu duž ceste Turbe-Travnik i

d) VI bataljon upućen je pravcem Paklarevo–Ovčarevo-Jankovići-Baš Bunar, sa zadatakom napada na kasarnu sa severne strane.

Napad je počeo sa zakašnjenjem od 15 minuta, tj. u 21.15 časova i trajao je 30. XI. do 6 časova ujutru.

Naša brigada nije uspela da izvrši postavljeni joj zadatak. Razlozi za to su po našem mišljenju: I. U prvom redu vrlo jaka neprijateljska odbrambena linija spoljne odbrane samog Travnika, na kojoj se nalazi niz modernih fortifikacijskih objekata, izgrađenih od tvrdog materijala, koje je vrlo teško osvojiti bez efikasnog dejstva teškog oružja (prvenstveno artiljerije) i II. Vrlo žilava i jaka neprijateljska odbrana.

U toku same borbe neprijatelj je u nekoliko mahova iz samog grada izbacivao sveža pojačanja na spoljnu liniju odbrane Travnika.

Od strane naših jedinica po nekoliko puta su bezuspešno vršeni juriši ručnim bombama na bunkere.

Osvojena su bila svega 3 bunkera (br. 6, 7, 9) na sektoru našeg III bataljona i niz rovova ispred samih bunkera, pri čemu je bodljikava žica ispred tih rovova od naših boraca bila prekinuta.

Naši gubici u ovoj borbi bili su: 13 mrtvih i 33 ranjenih. Žrtve su nam većinom nanešene od teških bacača i nagaznih mina. Neprijateljski gubici nisu nam poznati. Zarobili smo 9 neprijateljskih vojnika, jednog oficira i jednog podoficira. Žaplenili smo jedan teški mitraljez »švarcloze« sa nešto municije. Utrošena je veća količina municije, a naročito bacačkih bombi (bataljoni su utrošili od 50–80 bombi), tako da smo skoro bez istih ostali.

Ocena:

Odlučnost i požrtvovanost naših boraca u napadu bile su na zavidnoj visini i sve su jedinice bile spremne da i u toku dana produže borbu, ali smo u sporazumu sa Štabom Divizije naredili njihovo povlačenje iz razloga što nisu bili postignuti uslovi za uspešno produženje borbe u toku dana. U toku 30. XI. naši bataljoni sa jačim isturenim odeljenjima zadržali su se na ostojanju od 500 do 700 metara ispred neprijateljskih bunkera i onemogućavali svaki neprijateljski saobraćaj između pojedinih utvrđenja (bunkera).

Novi borci u ovoj akciji pokazali su se prosečno dobro.*

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

MP

Za Štab I proletbrigade
komandant-potpukovnik
Božović

* Izveštaj Štaba Brigade o izvršavanju zadataka koje je Brigada dobila u sklopu šireg obezbeđenja Jajca u vreme Drugog zasedanja A VNOJ-a.

Osoblje bolnice Prve proleterske divizije (gore, levo), ranjenici i dva borca (kleče) koji su došli da običu ranjene drugove, Jajce, decembar 1943. godine. Ručak je stigao na položaje, decembar 1943. godine.

Vojo Abramoinć i Savo Mašković kod Travnika u januaru 1944.

Vuksan Đukić, rođen 1916. godine, Bjelojevići, Mojkovač; radnik; član KPJ od 1939. Stupio u NOB jula 1941. godine. Poginuo decembra 1943. u Šujicama, kod Livna, kao komandir čete u Prvom bataljonu. Narodni heroj.

Milan Munjas, rođen 1923. godine, Trnjaci, Ub; trgovački pomoćnik; član KPJ od 1941. Stupio u NOB 1941. Poginuo 17. decembra 1943. u Šujicama, kod Livna, kao komandir čete u Šestom beogradskom bataljonu. Narodni heroj.

Borci Prvog bataljona za vreme marša (dole) januara 1944. godine. U prvom planu su Savo Mašković i Blažo Popivoda.

Četvrti bataljon držao je položaje u okolini Šipraga po jakoj zimi i dubokom snegu u januaru 1944.

Položaj bataljona »Garibaldi« kod sela Zlokići, 7. I 1944. godine. Osmatraju komandant bataljona Ilare Mongilardi i komandant Brigade Jagoš Žarić.

Početak februara 1944. godine Drugi bataljon je forsirao Vrbas na putu prema Mrkonjić-Gradu. Prvi zdesna: Vidak Božović.

Februar 1944. godine bio je relativno miran za borce Četvrtog bataljona, koje ovde vidimo u okolini Kotor-Varoši, u selu Obodnin. Vreme je iskorišteno za upoznavanje sa odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a. 12. februar 1944. godine.

govorniji među nama, ipak nismo smeli popustiti njegovom navaljivanju i uzeti kajmak. Nismo, jer nam je bilo dobro poznato da ne smijemo ništa dirati. Nećemo kriviti samo Pina, svi smo krivi, ali ipak.

U zoru je ceo bataljon stajao postrojen u dve vrste. Ispred bataljona nas petorica. Licem u lice. Lišeni oružja, opasača i titovki, onako gologlavi i raskopčani osećali smo se jadni, osamljeni, prezreni i napušteni. Šta je to sa nama, šta se to događa? Gledam bataljon, gledam svoje drugove, jednog, pa drugog, trećeg... Jeste, to su moji drugovi, poznajem ih sve, ali ne, to više nisu oni, mi više nismo bliski, nešto se srušilo i između nas isprečilo, premostiti se nikada više, činilo mi se, ne može.

Bataljon pojedinačno glasa i odlučuje: DA - NE - DA - NE... Da li je moguće da od toga DA - NE zavisi da li ćemo nas

petorica biti streljani ili ne, streljani od svojih drugova. Neshvatljivo, ali ipak istina. Njihovi likovi se malo-pomalo gube pred mojim očima, oni se stapaju u jedan neprekinuti niz... liniju... koja govori... sudi.

Kao preteča tutnjava iz daljine ono DA - NE zaglušno odzvanja u mojim ušima i ne bez bola useca mi se u svest.

Najednom, osetih hladnoću. Setih se da je sneg tek okopnio, a u dušu počeo da mi se uvlači neka studen. Pogled mi pade na Pina. Oči mu suzama zamagljene, a sva pažnja mu usredsređena na ono DA - NE, kao da ih broji... pretrnuh... pa da, od toga sve zavisi... u mislima već sam video izvršenje presude, mi padamo, jedan po jedan, pokošeni rafalima iz automata, tela nam pod udarom kuršuma još odskakuju od zemlje, zatim se smiruju zauvek.

Ujednačeni ritam smenjivanja DA -

Pao je mrak. Desetina je ležala oko male vatre u šumi, pod drvećem. Te noći gotovo da oka nisam sklopio. Nije ni Pino, voda patrole. Ležao sam okrenut vatri, dršćući i razmišljajući. Jeste, tačno je da smo novajlije, ali nas to ne opravdava.

Iako je Pino bio voda patrole i najod-

Branislav Marković Brane, rođen 1913. godine, Živkovac, Ljig; zemljoradnik; član KPJ od 1942. Stupio u NOB jula 1941. Poginuo 21. januara 1944. kod Vukovoja, Kalesije, na putu Zvornik-Tuzla, kao komandant bataljona 16. Muslimanske brigade. Narodni heroj.

Momčilo Dugalić, rođen 1918. godine, Ribnica, Kraljevo; radnik; član KPJ od 1940. Stupio u NOB jula 1941. General-potpukovnik u penziji. Narodni heroj.

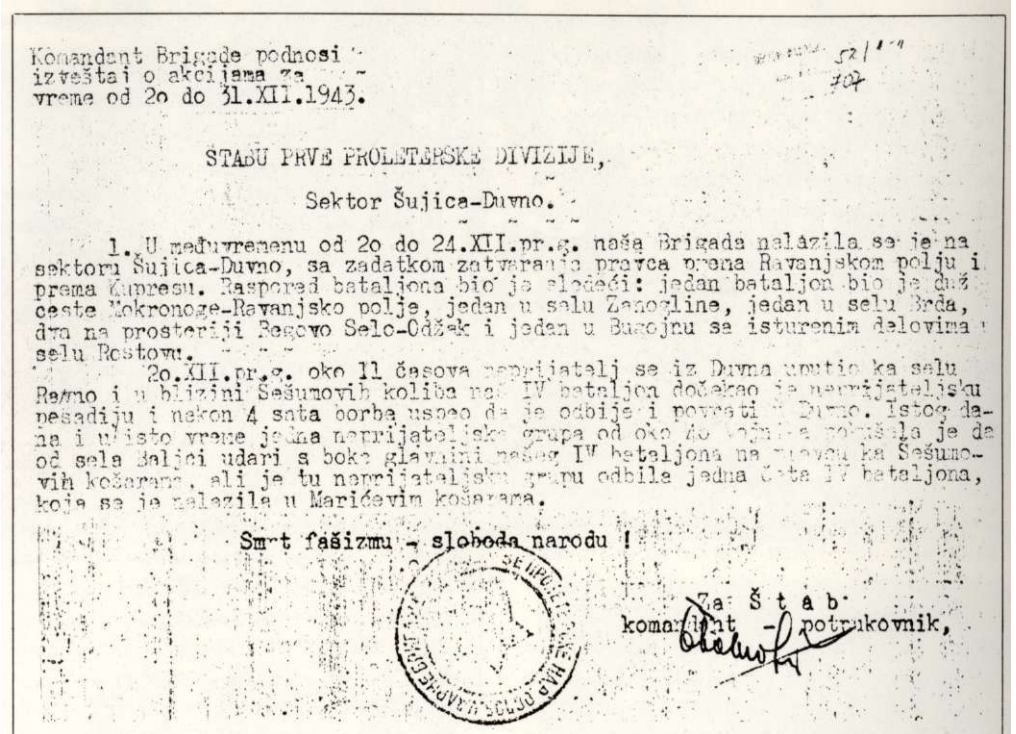

NE, naglo se poremeti. Ceo vod po sredini vrste oglasio se sa DA - DA - DA - to me naglo vrati u stvarnost, srce mi se steglo, zatim opet NE - NE - DA. Neizvesnost popušta tek posle toga, kad se do kraja vrste začu jedno učestalo NE - NE - NE i samo po neko DA.

Počijem jasnije da razlikujem drugove u bataljonu, niz i linija se prekida, njihovi likovi sve se bolje ocrtavaju, vidim i poneki osmeh, kao da je toplije, u meni i oko mene. Vraćeno nam je oružje, opasači i titovke.

Ubrzo smo u četnoj koloni zauzeli svoja mesta. Sve je bilo kao i ranije, ništa se nije promenilo. Bataljon je odmoran krenuo na izvršenje sledećeg zadatka. Sunce, koje se upravo pomaljalo iznad obližnjih brda, obasjavalo je zadovoljna lica boraca.

Špiro Ivanišević

Štab I proletbrigade
2 januara 1944.

Komandant Brigade podnosi
izveštaj o akcijama za
vreme od 20 do 31. XII 1943.

Štabu Prve proleterske divizije,
Sektor Šujica-Duvno

1. U međuvremenu od 20 do 24. XII. pr. g. naša Brigada nalazila se je na sektoru Šujica-Duvno, sa zadatkom zatvaranja pravca prema Ravanjskom polju i prema Kupresu. Raspored bataljona bio je sledeći: jedan bataljon bio je duž ceste Mokronoge-Ravanjsko polje, jedan u selu Zanogline, jedan u selu Brda, dva na prostorijski Begovo Selo-Odžak i jedan u Bugojnu sa isturenim delovima u selu Rostovu.

20. XII. pr. g. oko 11 časova neprijatelj se iz Duvna uputio ka selu Ravno i u blizini Šešumovih koliba naš IV bataljon dočekaio je neprijateljsku pešadiju i nakon 4 sata borbe uspeo da je odbije i povrati u Duvno. Istog dana i u isto vreme jedna neprijateljska grupa od oko 40 vojnika pokušala je da od sela Baljci udari s boka glavnini našeg IV bataljona na pravcu ka Šešumovim košarama, ali je tu neprijateljsku grupu odbila jedna četa IV bataljona, koja se nalazila u Marićevim košarama.

Naši gubici u ovoj borbi bili su 2 mrtva i 2 ranjena, dok je neprijatelj, prema dobijenim podacima, imao oko 20 izbačenih iz stroja.

23. pr. m. u 20 časova izvršili smo prepad na neprijateljski garnizon u Šujici. U prepadu je učestvovala svega jedna četa i to jedan vod VI bataljona, koji se kretao pravcem Zanogline-Brdo-Okić (na kome nije bilo neprijatelja) i jedan vod IV bataljona, koji se kretao pravcem selo Baljci-Šujica. Oba voda bila su došla u neposrednu blizinu Šujice, odakle su otvorila vatru i tu se zadržala oko jednog sata. Neprijatelj je odgovorio žestokom vatrom iz bacača i tenkova. Gubitaka u ovoj akciji nismo imali.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

MP

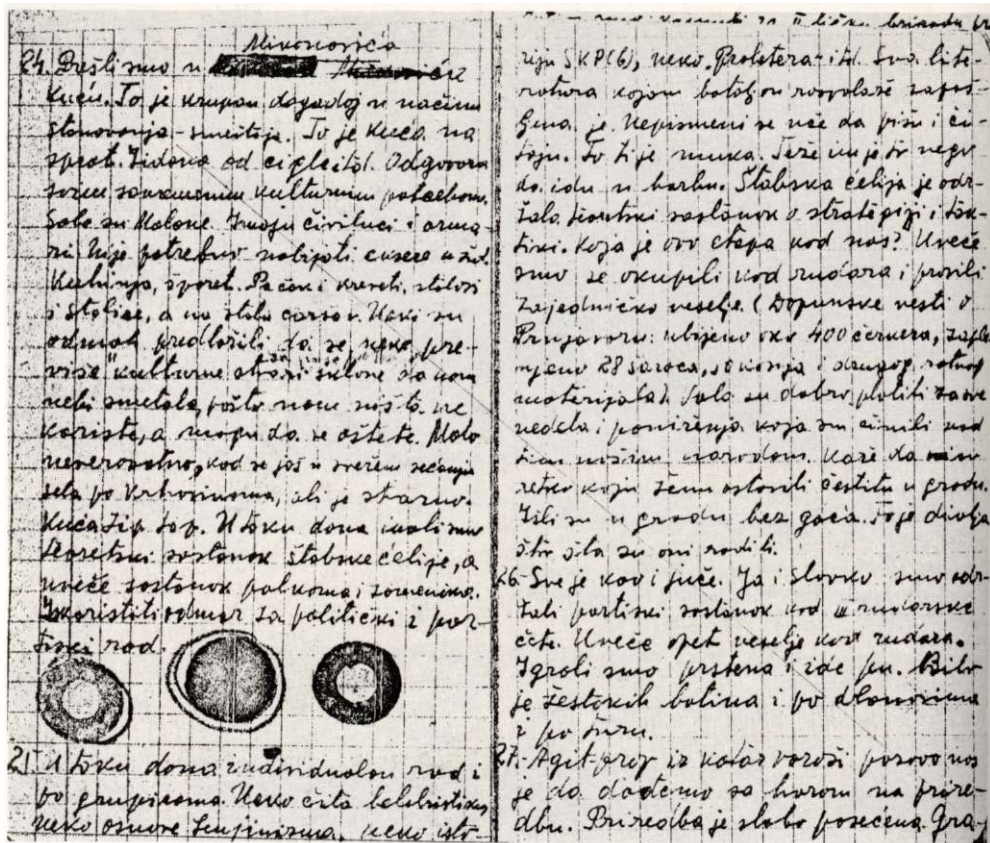
Za Štab
komandant - potpukovnik
Božović

Prešli smo u Mikanovića kuću. To je krupan događaj u načinu stanovanja — smeštaja. To je kuća na sprat. Zidana od cigle, itd. Odgovara svim savremenim kulturnim potrebama. Sobe su molane. Imaju čiviluci i ormari. Nije potrebno nabijati eksere u zid. Kuhinja, šporet. Pa čak i kreveti, stolovi i stolice, a na stolu čaršav. Neki su odmah predložili da se neke »previše« kulturne stvari sklone da nam ne bi smetale, pošto nam ništa ne koriste a mogu da se oštete. Malo neverovatno, kad su još u svežem sećanju sela po Vrhovinama, ali je stvarno. Kuća tip-top. U toku dana imali smo teoretski sastanak štapske ćelije a uveče sastanak polkoma i zamenika. Iskristiti odmor za politički i partijski rad.

U toku dana individualni rad i po grupama. Neko čita beletristiku, neko osnove Lenjinizma, neko i istoriju SKP(b), neko »Proleter« itd. Sva literatura kojom Bataljon raspolaže zapošljena je. Nepismeni se uče da pišu i čitaju. To ti je muka. Teže im je to nego da idu u borbu. Štapska ćelija je održala teoretski sastanak o strategiji i taktici. Koja je ovo etapa kod nas? Uveče smo se okupili kod rudara i pravili zajedničko veselje. (Dopunske vesti o Prnjavoru: ubijeno oko 400 Čerkeza, zaplenjeno 28 šaraca, 50 konja i drugog ratnog materijala.)

Vala su dobro platili za sva nedela i poniženja koja su činili nad tim našim narodom. Kažu da su retko koju ženu

ostavili čestitu u gradu. Išli su u gradu bez gaća. To je divlja stvar šta su oni radili.

Sve je kao i juče. Ja i Slavko smo održali partijski sastanak kod III rudarske čete. Uveče opet veselje kod rudara. Igrali smo prstena i ide fer. Bilo je žestokih batina i po dlanovima i po turu.

Agit-prop iz Kotor-Varoša pozvao nas je da dođemo sa horom na priredbu. Priredba je slabo posećena. Gra-...

Momo Dugalić
(Iz ratnog dnevnika
od 24-27. januara 1944.)

Aprila 1944. vođene su jake borbe oko Jajca i Mrkonjić-Grada. Brigada je imala veoma složen zadatak da zatvara put prema Drovaru, gde su u to vreme boravili Vrhovni štab i drug Tito. Na slici (gore) sleva: Momčilo Đurić, načelnik Štapa Prve proleterske divizije, Koča Popović, komandant Prvooga proleterskog korpusa i Vaso Jovanović, komandant Prve proleterske divizije, u kratkom radnom predahu.

Pred svečanim strojem u selu Barači, početkom aprila 1944. godine, borci su dobili javna priznanja i pohvale za uspešno izvoštavanje ratnih zadataka u borbama oko Jajca i Mrkonjić-Grada.

Četvrti bataljon nalazio se aprila 1944. na položajima oko Mrkonjić-Grada: Dušanka Vasić, Dušan Karić, politički komesar Bataljona, Zora Krcunović (s harmonikom), Momčilo Dugalič, zamenik političkog komesara, Bane Božović, politički komesar Rudarske čete, Dušan Petrović i drugi posle izvršenih zadataka.

Jovan Vučković, rođen 1913. godine, Prekornica, Ljubotinja Cetinje; radnik, član KPJ od 1934. Stupio u NOB jula 1941. Poginuo 3. aprila 1944. godine kod Mrkonjić-Grada, kao zamenik političkog komesara Prvog bataljona. Narodni heroj.

Uoči nemačkog desanta na Drovac, u selu Podkraj kod Mrkonjić-Grada, održana je 14. maja 1944. velika kulturna manifestacija pod nazivom »Bratstvo i jedinstvo«. Prvo je izvršena smotra jedinica, zatim su održana četna takmičenja, i na kraju, kulturno-umetnički program za narod i borce, što se pretvorilo u opštenarodno veselje. Na mitingu je govorio Vlado Šćekić, politički komesar Prve proleterske divizije.

*Duro Lončarević, rođen 1920. godine, Gusi-
nje - Plav; student; član KPJ od 1939. Stupio
u NOB jula 1941. godine. General-pukovnik
JNA u penziji. Narodni heroj.*

*Živko Živkoinić, rođen 1912. godine, Buče,
Berane - Ivangrad; član KPJ od 1935. Stupio u
NOB jula 1941. godine. General-potpukovnik
JNA u penziji. Narodni heroj.*

*Marko Stanišić, rođen 1919. godine, Maine,
Budva; radnik; član KPJ od 1940. Stupio u
NOB jula 1941. godine. Pukovnik JNA u
penziji. Narodni heroj.*

U bataljon su, početkom februara, došla 23 borca iz Prekomorske brigade. To su mahom Crnogorci koji su bili po logorima u Italiji. Gotovo svi su pre hapšenja bili partizani, a neki od njih su i članovi Partije. Oslobođili su ih Saveznici. Lepo su odeveni. Na njima su engleske bluze, šinjeli, pantalone i košulje. Iako malobrojna, ova popuna je ipak bila znatno pojačanje za bataljon, jer je borbenost novodošlih bila na visini, a proizlazila je iz njihove želje da dokažu da su u zarobljeništvo pali samo sticajem okolnosti.

Početkom marta, drugarice u bataljonu angažovale su se da organizuju proslavu Osmog marta, Dana žena. Tražile su da pred praznik budu oslobođene dežurstva i pošteđene drugih obaveza.

Njihov zahtev je prihvaćen. Drugovi su im pomogli u pripremi proslave. Na dan Osmog marta u četama je održan referat o značaju Dana žena.

Za pripremu izlaganja poslužila je jedna brošura koju je bataljon dobio tih dana. U čast Dana žena poboljšana je i ručak, što su borci primili sa zadovoljstvom. Uveče je održana priredba za stanovnike opštine Vitovlje. Na priredbu je došlo više žena nego muškaraca. Bilo je očigledno da je agitacija naših boraca po zaseocima bila uspešna. Uvodnu reč su dale jedna starija meštanka i naša mlada bolničarka Derviša Hođić. Program je bio raznovrstan. Posle programa održana je igranka. Redale su se i partizanske i narodne pesme. Svi su se razišli zadovoljni uspešnom organizacijom priredbe.

Iz knjige
»Beogradski bataljon«

Uoči desanta na Drvar, 24. maja 1944. godine, grupa boraca bataljona »Garibaldi« u selu Gerzovo.

16. V. 44

Druže Zdravko,

Pročitao sam tvoje pismo koje si uputio komesaru, jer je preko nas išlo. Iznenađili smo se kad smo videli da to ti pišeš i obradovali se što smo čuli za tebe. I evo odmah smo uzeli da ti se javimo.

Vidimo iz pisma da si zdravo i dobro, a čuli smo dobro o tebi od nekih drugova sa kojima radiš.

Ne znam da li ti je što poznato, ali kod nas se mnogo toga promenilo otkad si ti otišao. U III četi od onih starih drugova imaš još Prokicu, Braleta (koji je sada zamenik komandira), Saladana, Radivoja i još neke (Šubara, Pavičić). Politički komesar čete je Bogoljub (iz Radnog voda), a zamenik komesara jedan Crnogorac (koji je došao iz Italije). Spasoje Marić i Stanković su u bolnici – boluju od pegavca. Vojče i Ninčević poginuli su u VI ofanzivi, a Vojvođanin Blažević, Serafim i Toša u borbama oko Mrkonjića.

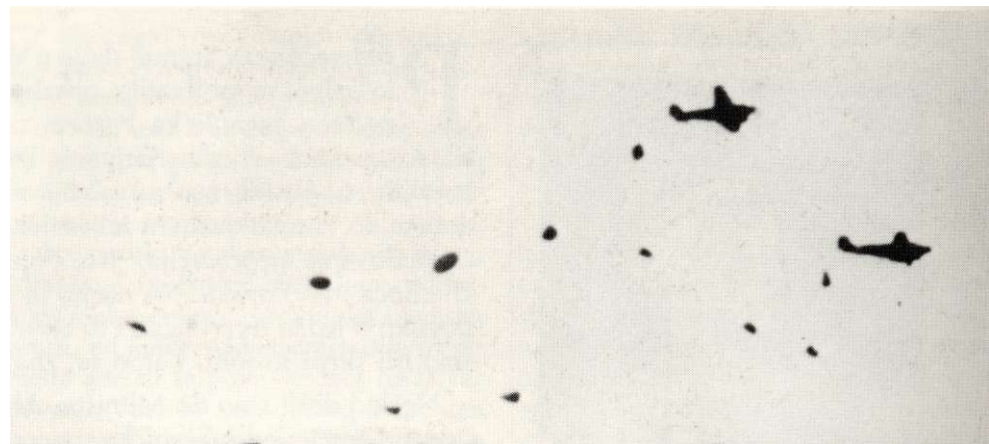
Julka je otišao u tenkiste, u Italiju. Orlić je otišao na radio-telegrafski kurs, a Dane u Prateću četu Vrhovnog Štaba. Rade Trivić je komandir I čete, Vujović je u Italiji- sekretar naših bolnica, Pop iz I čete u Rusiji - avijatičarski kurs, a Radosav na oficirskom kursu.

Mile Maksimović je komandir II čete. Moma - zamenik komesara bataljona – otišao je u V Korpus. Ja sam za sada došao na njegovo mesto. Karić je komesar bataljona, Parezanović za sada vrši dužnost komandanta, Jualba je obaveštajni oficir, Cane potporučnik. - Čira je komandir Prateće čete!

Eto, mi ti toga dosta javismo. Pisali bismo ti i ranije, ali nismo tačno znali gde se nalaziš. Piši nam i javi o sebi. Mi se nalazimo u Gerzovu.

Drugarski pozdrav
S - F - S - N !

Đane"

Nemački padobransi nad Drovaram (snimci iz nemačke arhive).

Nemačko uporište na groblju za vreme desanta.

* Pismo Branislava Božovića Baneta, zamenika političkog komesara Četvrtog bataljona Prve proleterske brigade, upućeno Zdravku Gigoviću, ranjenom komandiru Rudarske čete, 16. maja 1944. godine.

Pred veče smo krenuli dalje u dvije kolone. Šesta lička je ostala. Treća krajiška se prihvatila obezbjeđenja. Ponovo su se prebacili preko polja, i krenuli ka Potocima. Bila je noć sa jakom pomrčinom... našao se tamo i jedan bataljon Prve proleterske, čini mi se Beogradski bataljon... Ali Nijemci su već bili na Potocima. A ja sam imao namjeru da dođem do Potoka da idem željezničkom prugom, da tamo negdje spriječimo napredovanje neprijatelja. Jer, Nijemci su tamo išli sa dvije strane: od Glamoča i od Potoka. No nismo ih mogli izbaciti sa jedne čuke. Mi smo se povukli u jedan mrtvi ugao i tu zastali, dok dobijemo nekoga vodiča. Jer, mi smo išli skroz kosom. Tamo su, znate, brda. Još je snijega malo bilo.

Najzad došli smo do Mliništa. Ali tamo je bio strašan pritisak Nijemaca sa dvije strane: od željezničke stanice kod Mliništa i od Glamoča. Granate iz bacača su padale tačno na put kojim je trebalo da prođemo. No, nije bilo druge - morali smo tuda proći. Ja sam projahao konjem naprijed u galopu. Jedna granata je pala odmah iza mene i pogodila jednog Rusa, ranila ga. I onda su svi odreda u trku prelazili preko puta. Nije bilo gubitaka, samo su dvojica drugova bili ranjeni.

Čim smo prešli Mlinište brzo smo se zaustavili u jednoj šumi i prenoćili. Tamo preko puta koji sam prešao bila je jedna čobanska koliba, u kojoj se gore nalazilo sijeno. Kasnije sam saznao da je na tom sijenu bio onaj Vasić koji me je držao na nišanu. Ali nije smio da puca jer je vidio da za mnom idu i drugi. Da je mene ubio, i on bi nastradao. Tako da se tu dosta dobro prošlo.

Pošli smo zatim prema Kupresu. U noći su nam Englezi bacili materijal, nešto municije, neke mašinke i slično. Usput je sovjetski general Kornjejev jako insistirao da ja napustim operativne jedinice i da nađem neko mjesto gdje bih mogao neometano da radim. Govorio je da se situacija mijenja, da će biti mnogo raznih stvari, da ne mogu raditi tu, na frontu, itd. Ja to iz početka nisam htio ni da slušam. Pa i Englez Strit je bio na njegovoj strani. Poslije sam razmišljao - imamo Vis, tu smo mi na našoj teritoriji. Oni su predlagali da letim u Italiju. Rekao sam da ja u Italiju neću da letim. Kazali su da se ne može drukčije, da se mora ići u Italiju, pa iz Italije na Vis. Onda sam pristao.

Tada sam se ja prvi put odvojio od operativnih jedinica. Sovjetski piloti, vrlo hrabri ljudi, došli su noću na Kupreško polje i ja sam otišao tim avionom. Poslije su došli i Englezi, po ostale. Mi smo, dakle, išli prvim avionom. Avion je bio krcat. A jedinice su krenule dalje, prema Bugojnu i Vakufu, pa onda prema Travniku, centralnoj Bosni...

TITO

Snimak pronađen kod poginuloga narodnog heroja Krsta Bajića. Ovu fotografiju dobio je od snimatelja Vrhovnog štaba koji je poginuo u Drvaru 25. maja 1944. godine.

Kolona boraca Prvog bataljona izlazi na položaj kod Mliništa, za vreme desanta na Drvar, maja meseca 1944. godine.

Deo štaba Prve proleterske divizije sa grupom boraca na Mliništima, maj 1944. godine. Zdesna: Momčilo Đurić, Komnen Zugič i Vaso Jovanović.

Zabeleženo nad ratnim dnevnikom Štaba Prve proleterske brigade, u koje je maja 1944. bilo zapisano:

»Prošli smo kroz najžešće borbe otkako postoji brigada. Posebno su se istakli Beograđani. Šesti beogradski bataljon nadvisio je samog sebe.«

Beogradski bataljon je zaposeo prugu Mliništa-Crni Potoci, blizu drumu Mrkonjić-Grad-Glamoč. Ova uska šumska pruga, od našeg najisturenijeg dela pa do mesta gde su se posle desanta na Drvar povukli Vrhovni štab i drug Tito, ima samo osam kilometara. Delovi divizije »Princ Eugen« načičkani kao grozd prema nama čekali su da pređu tih nekoliko kilometara... Beogradski bataljon znao je do posljednjeg svog čoveka da se iza

njega nalaze Vrhovni štab i drug Tito, i da snagom svog oružja, a ako ureba i telima svojih boraca, mora preprečiti put diviziji »Princ Eugen«.

Mare Vasilić

...29. maj 1944. Već treći dan traju neprekidne, najžešće borbe koje smo imali otkako držimo puške u rukama. Neprestano se sudarajući s Nemcima, pojavljujući se uvek tamo gde nam se ne nadaju, odolimali smo njihovom pritisku i prepuštali im samo prag po prag pruge. Danas je treći, odlučujući dan. Do Vrhovnog štaba i druga Tita Nemcima je ostalo još samo nekoliko kilometara. Noćas smo imali sastanak bataljonskog partijskog biroa, kao i sastanak komunista i skojevaca

Uniforma marsala Tita koju su Nema pro-našli u Drvaru i u besu i očaju rasparali.

Hirurška ekipa pod vedrim nebom. Često su lekari neposredno iza prvih vatrenih linija morali da vrše složene hirurške intervencije. Na slici: teška operacija ranjene partizanke, Mliništa, maj 1944, dr Ivo Popović Dani, dr Nando Tmini i Danica Rosić.

Deo sanitetske ekipe (dole) sleva: drĐura Mešteroinić, Miljuša Jovanović, Senka Jovanović i Moma Durić, maj 1944. godine.

Mnogo je Konjevračana poginulo boreći se u Beogradskom i drugim bataljonima Prve proleterske brigade. Od 11 Krnića poginulo je 5, od 17 Čvrljaka poginulo je 16. Ostao je živ jedino Ljuban Čvrljak, neustrašivi mitraljezac, kasnije vodnik i komandir čete. Od 9 Čogelja poginulo je 8, od 4 Koštana poginula su 3, poginulo je svih 6 Čekića.

Mnogi Konjevračani pre nego što će poginuti postali su desetari, vodnici, pa i komandiri četa. Mile Koštan bio je komandir čete, a poginuo je na Mliništu za vreme desanta na Drvar. Milan Krnić takođe je bio komandir čete, a poginuo je na Sremskom frontu. Pali su, ne dočekavši oslobođenje zemlje. Ostali su na vječnoj straži mira, slobode, bratstva i jedinstva.

Ivan Krnić

po četama. Svugde je donet samo jedan zaključak: do Vrhovnog štaba Nemci mogu doći samo preko mrtvog Bataljona.

Neprijatelj sve lude navaljuje. To više nisu borbe kakve poznajemo. Ovde se gušamo jedni sa drugima. Uzalud su svi saveznički avioni, koji doleću iznad nas i bacaju nam sanduke s municijom. Ta uvek dragocena municija, večita naša briga i želja, ovoga puta nam nije na pomoći. Ovde se borimo pištoljem, kundakom i bajonetom.

Četiri sata je popodne. Povukli smo se nešto unazad. Naši gubici su sve veći, a Vrhovni štab je sve bliži. Mišić, komandir

Druge čete, obaveštava nas da mu je od cele čete ostalo samo pet boraca. Ne traži ni smenu ni pojačanje.

U kratkom predahu, dok su se Nemci prikupljali za nov napad, sastali su se Štab Bataljona i partijski biro. Uto je kurir Štaba Brigade doneo naređenje, ispisano na običnoj cedulji:

»Vrhovni štab i drug Tito su iza vas! Borite se do posljednjeg!«

Posebno su nas obavestili da sa ostalim bataljonima još nije uspostavljena veza, ali da nam 13. hrvatska brigada uskoro stiže u pomoć.

Cedulja je išla iz ruke u ruku, kao

Mile Koštan, rođen 1924. godine u selu Konjevrate kod Šibenika. Završio šest razreda građanske škole. Neoženjen. Član Skoja od januara 1942, član Partije od novembra 1942. Stupio u partizane februara 1942. Otac Marko umro 1940. Brat Šime član KPJ od pre rata, streljan kao talac od talijanskih fašista 1942. u Šibeniku. Naoružanje: mašinka (engleska) i pištolj valter. Oprema: čebe, ranac, opasač, kožna torbica. U slučaju smrti obavestiti: majku Katu Koštan u selu Konjevrate. ...«

Kartončić nađen u džepu poginulog komandira čete - VI bataljon, 27. maja 1944.

Kolona boraca i ranjenika Brigade prelazi preko Vraniće, posle Drvarske operacije, jun 1944. godine.

Posle desanta na Drvar i potpunog kraha operacije »Konjički skok« delovi Prvog bataljona na maršu preko Vraniće, jun 1944. godine. Na čelu kolone je nepoznati vođa, jedan od hiljade koji su pokazivali puteve našim jedinicama, a zatim Janko Čirovič i /ciko Borota.

podsticaj, kao najveća pomoć koja nam se tog trenutka mogla pružiti. Dali smo da je pročitava svaki borac. A zatim smo pošli u susret Nemcima, da diviziji »Princ Eugen« pokažemo još jedanput koliko je dug taj poslednji kilometar pruge, da on i nema dužine dogod na njemu živi i poslednji borac Beogradskog bataljona.

Predveče, kad nam je već ponestalo i poslednjih snaga, povukli smo se na Lisinu, uporište ispred samog Vrhovnog štaba, koji je s ranjenicima čekao noć da bi izvršio proboj. Lisinu je već bila posela 13. hrvatska brigada. Njen komandant Zeželj raspoređivao je borce da dočekaju

nemački juriš. Nisam sačekao kraj tog poslednjeg nemačkog napada na ovo pruži. Njihov bacač me je izbacio iz stroja, pa sam se sa ostalim ranjenicima našao u štabu 5. bosanskog korpusa, pored njegovog komandanta Slavka Rodića, koji je brižno osluškivao žestoku borbu na Lisini.

— Iz Beogradskog ste bataljona!? - upitao je komandant kad se utišala borba. Zatim je dodao: - Sjajno ste izdržali. Sada ćete ostati kod nas. Vrhovni štab sa vašim jedinicama već vrši proboj ka Glamočkom polju, i nalazi se van opasnosti.

Milorad Drenjanin

Mijalko Todorović Plavi govori u Ljekovini 30. jula 1944. godine prilikom dodeljivanja Ordena narodnog oslobođenja Brigadi. Na proslavi je govorio i politički komesar divizije Vlado Šćekić (slika dole).

Ranjenog borca drugovi nose na improvizovani aerodrom radi prebacivanja u bolnicu u Italiju, jun 1944.

Kolona boraca Brigade prelazi Sarajevska vrata na vrhu Vraniće, 20. jun 1944. godine.

Mijalko Todorović Plavi, politički komesar Prvog proleterskog korpusa i Sreteti Žujović Crni, juna 1944, Vukovsko, u blizini Kupresa, u obilasku Brigade (slika gore).

Borci iz Brigade kod Kupresa, sredinom juna 1944. godine.

Jučerašnji dan bio je veoma naporan.

Iznad sela Prekaje izdržali smo veoma jak napad Nijemaca. U šumama negdje iza nas u pravcu Crnih Potoka nalaze se Vrhovni štab, Avnoj, strane vojne misije ...

Idemo stazom kroz gustu stoljetnu šumu. Osjećamo da se nalazimo u teškoj situaciji. A po čemu – to niko ne bi mogao objasniti. Borac to nekako instinktivno osjeti, »namiriše«. Možda po učestalom dolasku i odlasku kurira, čestim dogovaranjima komandi četa, odvajanju od radnog voda i komore, koji se, kad je »gusto«, priključe nekoj većoj pozadinskoj jedinici, ili – vrag bi ga znao po čemu!...

Izbismo na mali proplanak. Na ivici dosta ljudi. Nekako su čudno obučeni. To su, sigurno, strane misije, pomislio sam. Naidosmo kraj njih. Posmatrali su našu kolonu.

Krećemo se žurno dalje. Ovom sam stazom prolazio prije pet mjeseci. Ona tu, iza prvog prevoja, skreće ulijevo i spušta se ka selu Potoci. U njemu su sada Nijemci koje zadržavaju neki dijelovi Treće krajiške brigade. Jasno se čuju njihovi mitraljezi. Pa kuda ćemo? Kuda će cijela ova kolona? Iza nas, u Prekaji su Nijemci:

Prenos ranjenika preko reke Čebotine, jul 1944.

Iz Bosne prema Srbiji (na slici dole) Preko Drine u Foču; početak jula 1944. godine.

Đoko Vukičević rođen 1914. godine, Ljubotinja, Cetinje; zemljoradnik, revolucionar; član KPJ od 1933. Stupio u NOB jula 1941. General-major JNA u penziji. Narodni heroj.

ispred nas, u Potocima, opet Nijemci - svuda proklete Švabe!

Odjednom na čelu kolone nastaje neko komešanje, došaptavanje.

I tada moj pogled skrenu desno, tamo kud su i ostali pogledali... I bi mi u tren sve jasno. To je Tito! To sam, valjda osjetio i prije nego se moj radoznali pogled zadržao na čovjeku koji je sjedio ispod stoljetne bukve, na nekoliko koraka iznad staze...

... On, Vrhovni komandant, sjedi tu, na zemlji, naslonjen na hrapavu koru stabla... Tako prosto, tako obično! To je Vrhovni štab naše, partizanske vojske. Ništa nije neobično što se nalazi u neposrednoj blizini Nijemaca, čiji se glasovi i pucnji čuju iz uvale. Neobičnije bi, sigurno, bilo da je drugačije...

Naglo smo skrenuli sa staze i posjedali u travu. Samo mi, omladinci. Ostale čete su produžile dalje. Ubrzo nam je ekonom podijelio bogato sledovanje. »Časna riječ, ovo je Tito naredio da se omladinska četa odmori i nahrani« uvjeravao me je Mirčeta, naš novi zamjenik komesara. »Poznao nas je, zna on Omladinsku četuju još iz Foče.« Svi smo vjerovali da je tako. Možda je, zaista, i bilo tako.

Miso Leković

Pod bataljonskom zastavom: Drugi bataljon u okolini Pljevalja, jul 1944. godine.

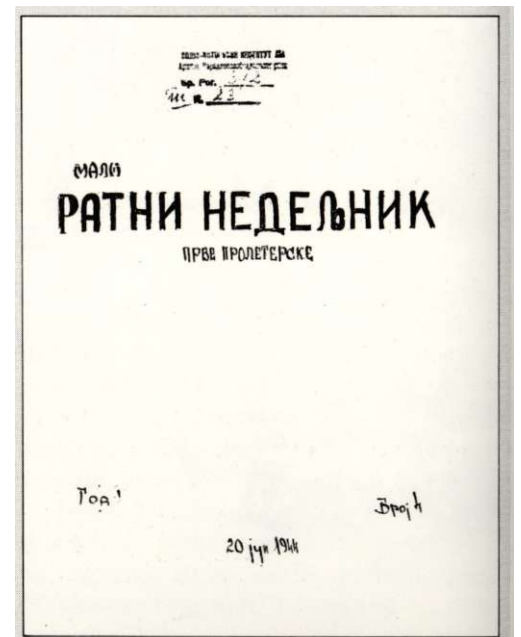
Zadatak:

Naša brigada prema ranijim direktivama Štaba Divizije i dalje je imala zadatak najupornije zatvaranje svih pravaca koji od Jajca preko Janja, Jezera i Mrkonjića vode ka Mliništu.

Postupak:

Brigada se nalazila 25. maja na liniji Sarići-Šipovo-Vražić-Trnovo-Gerzovo-Spirići. Naš III bataljon nalazio se svojom glavninom u selu Peckoj i služio kao neposredno obezbjeđenje divizijske bolnice, dok je dijelove svog bataljona imao na liniji Jasenovi Potoci-Mliništa koji su imali zadatak obezbjeđenja divizijskog magacina koji je stizao od Drvara i Petrovca do Mliništa, kao i kontrolu tog terena od pojedinih četničkih grupa koje su se na tom terenu pojavljivale. Kasnije je III bataljon prema traženju Štaba Korpusa, a po naređenju Štaba Divizije, dobio specijalni zadatak na pravcu Crni Potoci-Prekaja.

25. maja neprijatelj je započeo ofanzivne operacije od Mrkonjića i Jajca ka našoj slobodnoj teritoriji. Neprijateljske snage u prvom momentu toga dana iznosile su do 1500 vojnika sa nekoliko kamiona i jednom baterijom topova. Kamioni i topovi kretali su se od Jezera prema Šipovu. Neprijateljska pješadija kretala se u tri kolone i to: jedna kolona kretala se komunikacijom od Jezera prema Šipovu, druga od Jajca preko Drenovog Dola-Gorice u pravcu Šipova, treća kolona kretala se od Jajca istim pravcem do Gorice, a odatle skrenula južno prema Janju. Izviđačke patrole VI bataljona koje su izviđale preko Gorice ka Jajcu i od Šipova prema Jezeru sukobile su se sa neprijateljem na liniji Gorica i od Šipova komunikacijom prema Jezeru. Ta odjeljenja pod borbom su se povlačila ka glavnini Bataljona, dok je glavnina Bataljona zaposjela položaje na liniji Sarići-Šipovo-Vražići. Na toj liniji VI bataljon je imao već organizovani i utvrđeni položaj što mu je omogućilo da neprijatelja pusti na vrlo blisko odstojanje i tako reći iznenadi neprijatelja sa tih položaja. Uglavnom VI bataljon vodio je borbu sa neprijateljskom kolonom koja je nastupala od Jezera prema Šipovu.

Nashvne strane Mladrtih • bataljomkib
ratnih listova (faksimili - na ovoj i sledećim
stranama)

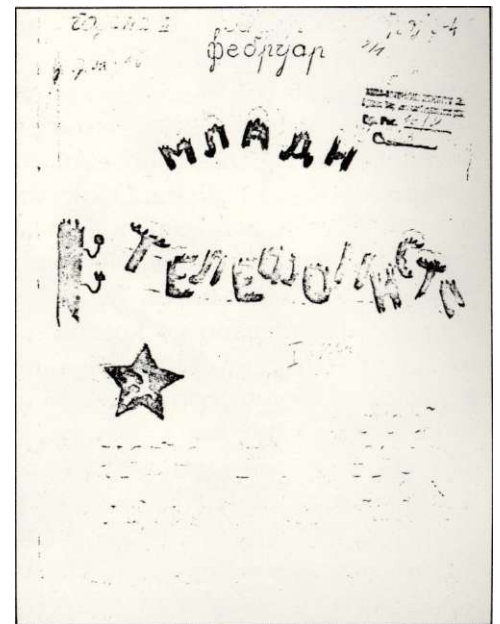
Optimizam i visok moral vladali su pred svaki pokret ili okršaj s neprijateljem. U Sandžaku, u Ljekovini-Šahoviću, borci pre pokreta za Srbiju igraju kolo 1944. godine.

Ovoga dana VI bataljon neprijatelju je nanio gubitke preko 40 mrtvih i ranjenih vojnika. Gubici VI bataljona bili su 7 ranjenih i 2 mrtva borca. Neprijateljska kolona koja se kretala prema Janju izbila je preko sela Mujdžići ka Sarićima, a odatle glavnina kolone spustila se u Sipovo, dok je jedan deo kolone pošao preko sela Brdana ka selu Majevec i izvoru reke Plive. VI bataljon uspio je da zadrži neprijateljsko brzo prodiranje ka pravcu Sokolca i izvoru reke Plive, držeći uvek čvrsto položaje na liniji Vračići-Borovica prema Sokolcu.

Naš II bataljon koji se nalazio u selu Špirićima kao brigadna rezerva u 17 časova istog dana uputili smo na prostoriju Sokolac da zatvori pravac prema Šipovu i onemogućiti dalje i brzo neprijateljsko nadiranje preko Sokolca ka Potkraju i Peckoj. Prilikom dolaska II bataljona na prostoriju Sokolac jaka neprijateljska prethodnica već je izbila na tu liniju. II bataljon otkrio je neprijatelja, napravio mu zasjedu i puštajući ga na vrlo blisko odstojanje uspio da mu nanese gubitke i da ga potisne do istočnog dijela Sokolca, odakle je neprijatelj preko čitave noći davao jak otpor. U 21 čas prebacili smo glavninu bataljona »Garibaldi« južno od Potkraja i Sokolca na liniji Suvaja-Kalkanove livade. Glavnina I bataljona nalazila se u Trnovu štiteći pravac prema Šibovima, dok je jedna četa bila u pojačanju VI bataljona kao i jedna četa bataljona »Garibaldi«.

IV bataljon prema naređenju Štaba Divizije nalazio se na liniji Zelenikovac kao rezerva jedinicama XIII proleterske brigade, koji je učestvovao u borbama na liniji Mračaj-Podrašnica.

U toku noći 25. na 26. neprijatelj je stalno dovlačio pojačanja u ljudstvu i oružju i preko cele noći vršio pritisak na naše jedinice. Glavnina neprijateljskih snaga posle jakog otpora VI i II bataljona pošla je od Šipova preko Sarića na selo Oliće ka Pljevskim Podovima i da sa te strane obuhvati naše jedinice na prostoriji Barači-Potkraj-Trnovo. Te neprijateljske pokrete i gomilanje glavnih snaga prema Pljevskim Podovima i izvoru rijeke Plive osjetili smo na vrijeme te smo blagovremeno prebacivali potreban broj jedinica na našem desnom krilu tako da smo na liniji Suvaja-Dragnić

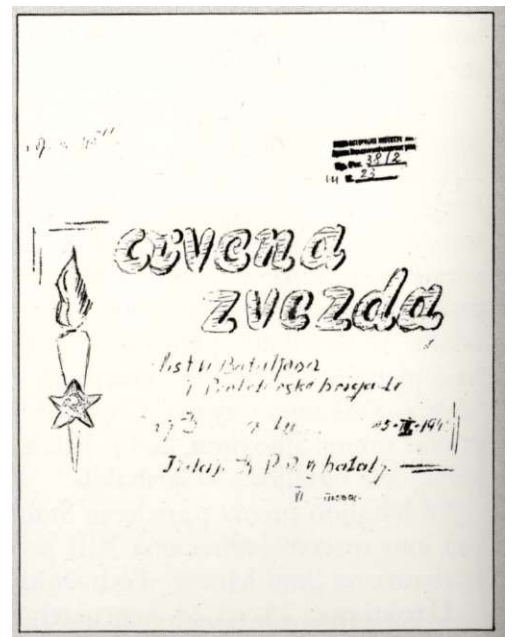

Borci 3. čete Trećeg bataljona, u leto 1944. godine.

Podovi-Pljevski Podovi 26. maja imali tri bataljona. Za čitavo to vrijeme od Mrkonjića prema Trnovu i Barićima nije se ispoljilo neprijateljsko dejstvo te smo sve jedinice postepeno od Trnova i Borovice povlačili preko Potkraja na liniji Potkraj-Dragnić Podovi.

26. maja na sektoru Sokolca-Dragnić Podovi-Pljevski Podovi i iznad rijeke Plive razvile su se najoštrije borbe, tako da su se na tom sektoru borbe vodile od ranog jutra do pada mraka. Položaji naših jedinica na ovom položaju bili su odlični i prirodno utvrđeni. Neprijatelju je preko cijelog dana stizalo pojačanje u ljudstvu i materijalu. Na ovom sektoru neprijatelj je pretrpio ogromne gubitke. Prema prikupljenim podacima od seljaka sa tog terena a i prema sopstvenom zapažanju neprijatelj je imao preko 300 mrtvih i ranjenih vojnika i oficira. Ovoga dana u borbi na ovom sektoru učestvovali su najbolji naši bataljoni, a koji su skoro čitavog dana raspolagali i sa dovoljnim brojem municije. Ovoga dana naši gubici bili su 7 mrtvih, 16 ranjenih i 2 nestala borca. Izgubili smo u borbi 1 pušku. Naše lijevo krilo koje se nalazilo južno na kosama od Sokolca i Potkraja koje je uglavnom sačinjavala glavnina bataljona »Garibaldi« i dijelovi VI bataljona bili su potisnuti od strane neprijatelja, a kao najveća greška tog krila bila je ta što je rukovodstvo bataljona i jedinica dozvolilo borcima da utroše veliki broj municije na ranijim položajima, te ove položaje koji su za nas postali od prvorazredne važnosti nijesu mogli dovoljno braniti. U vezi sa nestankom municije i brzim prodorom neprijatelja na tom krilu nastalo je i rasulo u priličnoj mjeri kod bataljona »Garibaldi«, a i jedne čete IV bataljona, jer su se osjećali nemoćni da dadu neprijatelju ma i najmanji otpor. Na ovom krilu nalazio se i načelnik Štaba Brigade koji nije mogao zadržati odstupanje lijevog krila. Kao najveći propust na tom krilu bio je taj što načelnik Štaba Brigade te jedinice nije postavljao na položajima duž komunikacije i istočno prema Podgori pa po dubini prema Bjelovini i Lipovcu, nego je dozvolio da ti dijelovi pređu zapadno preko komunikacije ka Peckoj i Jasenovim Potocima.*

* Iz izvještaji Štaba Brigade.

Vasilije Pejović, rođen 1911. godine, Miljkovač, Plužine; zemljoradnik; član KPJ od 1941. Stupio u NOB jula 1941. Poginuo jula 1944. kod Andrijevice kao komandant bataljona Devete crnogorske NOU brigade. Narodni heroj.

... Raspalimo sa svim što imasmo, i sa srcem razigranim... O kako to krenu, kako osusmo i graknusmo kao jedan. Polećeše ručne bombe, kragujevke, talijanke, one engleske i po neka njemačka, sve niz padinu, po zelenom stroju fašista. Iznad nas, malo poviše, zaštetka »Breda«... Pjesma prava, pjesma rafala i povika... I pod tom uraganskom vatrom, pred tim stravičnim povicima naših drugova, povi se i kida stroj napadača... Uzalud povici »forverei« i ko zna kakvi još iza njihovih leđa... Ne valja, kida im se nit, vrpca koja ih povezuje i ustuknuše... Rasuli su i oni rafale po nama, one u prvom časku napada, odozdo, ali to ode, učini nam se, nekako previsoko, nasumice... Pokušali su i oni sa ručnim bombama, ali prenisko, skoro da im se same vrate kotrljajući i šišteći, ne dobaciše do nas. Kada sručismo još jedan val olova po već pokidanom stroju, ne izdržaše, već krenuše niza stranu...

Kratka tišina, dim i neka izmaglica u vedrom danu, na poprištu bitke, od mnoštva ispaljenih rafala, eksplozija bombi. Osim Ivana niko nam nije pogoden.

Evo nam opet našeg Brka, koji i nije bio izvan nas. Ide od jednog do drugog, kao da nam tepa, kao da bi htio sve odjednom da nas prigrlji: »Aferim, momci moji, tako se bije Švaba, tako dječaci moji, majku li im njihovu fašističku...« Zna Brko kada šta treba reći, kada nam treba kazati da smo oni »pravi« ... Priđe nam i komandir Dole, predratni podoficir, vičan komandir i divan čovjek. Pohvali nas naš komandir, miluje nas svojim odlučnim, a rekao bih i brižnim očima. Komesar Vlado je po svojem starom običaju, kada se zametne »kavga«, uvijek tu, u stroju, sa svojom mašinkom.

Budna je naša vojska, četa naša, i svi oko nas, bataljon, brigada. Znamo mi dobro da je ovo samo početak. Vratit će se oni opet, pokušaće iznova, natjeraće ih na nas ko zna koliko puta još ovoga dana...

Vasko Radunović

Grupa boraca Brigade za vreme boravka u Sandžaku pre prodora u Srbiju, avgust 1944. godine.

»U ovom periodu* Brigada je kao cjelina u svim akcijama i marševima kao i ranije pokazala veliku upornost i izdržljivost. U prvoj polovini ovog perioda možda se moglo osjetiti kod naših jedinica poslije izlaska iz Sedme neprijateljske ofanzive pomalo labavosti u vojničkom pogledu, kao, npr., u pogledu izvršavanja vojničkih zadataka, brze intervencije na potrebnim pravcima, brzog prikupljanja podataka o neprijatelju, pravilne procjene situacije itd. Ovo je donekle, uslovlila i velika dotadašnja zamorenost jedinica, pred kojom su bile uglavnom pokleknule niže komande jedinica i rukovodstvo. U drugoj polovini ovog perioda vojničko stanje, spremnost i gotovost naših jedinica naglo su se popravili što je uglavnom došlo kao rezultat vojničkih i političkih konferencija po jedinicama. U ovom periodu bilo je boraca koji su zbog umora zaostali, a neki su i dezertirali dok smo se nalazili na sektoru Trnovo—Foča. (Vidi listu gubitaka za nestale.) Ovi borci u ovom periodu zbog prošlih teškoća pokazali su se malodušni i nesvjesni.

Moglo se osjetiti da je vojnička i borbena disciplina u toku ovog perioda u izvjesnim jedinicama prilično popustila, ali se prilikom dolaska na sektor Metaljka-Boljanići naglo popravila. Starješinska kontrola po jedinicama, kako nižih tako i viših rukovodilaca, koja je takođe bila popustila, krajem ovog perioda takođe se naglo popravila i pravilno vojnički pooštrila. Obavještajna i izviđačka služba u ovom periodu nije u potpunosti odgovorila, što je uglavnom bio nedostatak odgovornih organa i referenata koji su rukovodili tim granama... Način izviđačke i obavještajne službe naročito u prvom periodu nije se prilagodio konkretnoj situaciji, što je uglavnom i uslovlilo slab rezultat u tom radu.«

* Iz izveštaja 1. brigade od 1. VIII 1944. Štabu 1. divizije o akcijama u periodu od 1. do 31. VII 1944.

Razdraganost na licima boraca Drugog i Trećeg bataljona u leto 1944. godine u Sandžaku.

